

להבהרת פיסקה קשה בפירושו של ר' יוסף קרא לישעיהו (הערה למאמרו של אברהם גרוסמן)

מאת דוד ברגר

בציון נא (תשמ"ו) הופיע מאמר חשוב מאת אברהם גרוסמן על זיקתו של ר"י קרא לפולמוס נגד הנצרות¹. המחבר מצליח להראות שפרשן שאינו מזכיר את הנצרות בפירושו כמעט לחלוטין, כתב דברים רבים שעיקרם נובע מצורכי הפולמוס היהודי-הנוצרי. המאמר תורם תרומה חשובה הן לתולדות הפולמוס והן למיתודולוגיה של חקר הפרשנות.

פרופ' גרוסמן מתחיל את דיונו בקטע מפירושו של ר"י קרא לישעיהו, המכיל את 'ההתקפה המפורשת היחידה המוכרת לנו על הנצרות בפירושי המקרא של ר"י קרא'. נדמה לי שפירושו של גרוסמן לקטע זה איננו מניח את הדעת, וכדאי לעיין בו מחדש.

בכתב יד וינה 23 נשתמר פירוש של ר"י קרא לישעיהו לג יג-יד שאיננו בדפוסים הרגילים. על הכתוב 'שמעו רחוקים אשר עשיתי, ודעו קרובים גברתי. פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים, מי יגור לנו אש אוכלה' וגו', כותב ר"י קרא:

'שמעו רחוקים' – הרחוקים מכאן לא יכירום אלא בשמועה והקרובים גבורתי ידעו בראייה. כל מניין שנ' בו חנופה אינו אלא במקרא, המהפכין ובודים פסוקיו למינות, וזה אב לכולם: 'אחזה רעדה חניפים' – וכן מירושלים יצאה חנופה לכל הארצות מיני ישראל' [שהתליפן] התורה מהם למדו מיני האומות וזהו טעותם של ישר, ובהם אנו נידונין לכם לישראל. 'מי יגור' – וזהו הראוי לגור...

פרופ' גרוסמן מסביר את הדברים כדלהלן:

'כל מניין' פירושו: 'כל מינין', דהיינו: מינים, כופרים. ר"י קרא התבסס כאן על דברי המדרש בבראשית רבה (מהדורת תיאודור-אלבק, מחו, עמ' 480): 'אמר ר' יונתן כל חנופה שנאמ' במקרא במינים הכתוב מדבר, ובניין אב שבכולם: פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חניפים, בישראל ובאומות העולם'. פירוש זה מעיד בבירור עד כמה גדול היה משקלו של הפולמוס עם הנוצרים שהתבסס על הפרשנות של כתובי המקרא ('אינו אלא במקרא'). ... אין צריך לומר, כי אין שום רמז ממשי בכתובים שם לדרישת התיבה 'חנופה' כמתייחסת דווקא לפרשנות כתובים במקרא ולפולמוס עליהם, כפי שהציע ר"י קרא. המציאות ההיסטורית של זמנו והעמדת המקרא במרכז הפולמוס, היא שדחפה אותו לפרש כך את הכתובים².

1 א' גרוסמן, 'הפולמוס היהודי-הנוצרי והפרשנות היהודית למקרא בצרפת במאה הי"ב (לפרשת זיקתו של ר"י קרא אל הפולמוס)', ציון, נא (תשמ"ו), עמ' 29-60.

2 עמ' 34.

ובהערת שוליים מתייחס גרוסמן גם לביטוי המוזר 'ובהם' אנו נידונין לכם לישראל', והוא כותב: 'הלשון... איננה ברורה די צורכה... ועדיין ספק אם אכן זה הוא הנוסח הנכון'.

אין ספק שיש לנו עסק כאן בפייסקה קשה מאוד, וקרוב לוודאי שהיא משובשת. הפירוש של 'מניין' כ'מינין', המוצע על ידי גרוסמן, אינו כמובן פירוש במובן הרגיל, אלא תיקון קל של הנוסח. הבעיה היא, שלפי פירוש זה סוטים דברי ר"י קרא מן המקור המדרשי לא רק בהכנסת המוטיב של סילוף המקרא אלא בצורה יסודית ומשונה. לפי המדרש פירוש המלה 'חנופה' הוא מינות. ניתן אמנם להקשות על כלל זה, אבל ידוע ש'כללים' כאלה במדרש אינם כללים במובן המודרני. אולם מפירושו של גרוסמן עולה כלל שונה לגמרי: כשישנו פסוק העוסק במינים (ועובדה זו צריכים כנראה לקבוע על יסוד קני מידה רגילים), השימוש במלה חנופה מודיע לנו שמדובר בסוג מיוחד של מינות – הסוג של סילוף המקרא. מלבד הסטייה מן המדרש, אין צריך לומר שעמדה זו היא מוזרה לכשעצמה. קטע זה מכתב יד וינה נדפס, כפי שגרוסמן מצייין, על ידי א' קריסטיאנפולר בספר היובל לש' קרויס³. קריסטיאנפולר העיר על הקושי במשפט הנידון והציע לתקן: 'כל מקרא שנאמר בו חנופה אינו אלא במינין'. דומה שהצעה זו עדיפה על הגירסה שנשתמרה בכתב היד שלפנינו. בכל זאת, נראה לי שלאור לשון המדרש יש להציע תיקון המסתבר עוד יותר: 'כל עניין שנ' בו חנופה במקרא אינו אלא המהפכין ובודים פסוקיו למינות'⁴. שינוי זה פוגע בנקודתו העיקרית של גרוסמן רק במקצת, שהרי ר"י קרא כתב 'המהפכין ובודים פסוקי [המקרא] למינות' כביטוי נרדף ל'מינים' שבמדרש. היסוד לזיהוי עם הנצרות הוא המעבר בפסוק מ'חטאים' בציון ל'חניפים' שאינם כנראה בציון; כלומר, מדובר על מינות שעברה מארץ ישראל לעולם כולו, וזהו באמת 'טעותם של ישו'⁵.

לביטוי 'ובהם' אנו נידונין לכם לישראל' אין לכאורה כל מובן, וכאן אני רוצה להציע לתיקון הטקסט ספקולאציה קצת יותר נועזת, אך הרבה יותר חשובה מבחינה רעיונית. יש לזכור, שבישעיהו לג יג ('שמעו רחוקים אשר עשיתי ודעו קרובים גברתי') ה' מדבר בגוף ראשון, ור"י קרא כותב בגוף ראשון בפירושו לפסוק זה ('...והקרובים גבורתי ידעו בראייה'). אם כן, אולי הנוסח הנכון הוא: 'ובהם אני דן לכם לישראל' (או אפילו 'אני נידון לכם לישראל', במובן אני מתדיין עמכם, הגם שזה שימוש דחוק). 'אני דן' הפך על ידי תהליך שכיה מאוד ל'אני נידן'. המעבר ל'אנו נידונין' נבע אפוא מאחת משתי סיבות פשוטות: (א) ה'יו'ד של 'אני' נראתה כ'יו', וזה גרם לתיקון של 'נידון' ל'נידונין'. (ב) הסופר הבין שה' אינו נידון אלא בריותיו נידונין.

המובן של הנוסח המשוער הוא שהקב"ה מעניש את ישראל בגלל המינים שביניהם ובגלל זה שהנצרות יצאה מתוכם⁶, 'וזהו הראוי לגור'. אם הצעה זו נכונה, היא מוסיפה מימד חדש לתפיסת

3 ירושלים תרצ"ז, עמ' 114.

4 אני מהסס קצת, רק בגלל שהשיבוש 'מינין' – מניין' נמצא בדפוס אחד של המדרש, אך כמובן בחלק השני של המשפט ('במניין הכתוב מדבר'). עיין בהערה במהדורת תיאודור אלבק ובמאמרו של קריסטיאנפולר, שם.

5 משום כך אני מסכים בהחלט לדברי גרוסמן, שאין לתקן 'ישראל' במקום 'ישו'. טיעונו, המיוסד על דרך הכתיבה של וי"ו ורי"ש בכתב יד וינה, אינו מוכרח, שהרי חילוף כזה היה יכול לקרות בכתב יד ששימש מקור לכתב היד שבידינו.

6 עיין: ספר נצחון ישן, במהדורת: *The Jewish-Christian Debate in the High Middle Ages*, Philadelphia 1979, חלק עברי, עמ' 160; שלמה דה רוסי, עדות השם נאמנה, מהדורת י' רוזנטל,

הגלות במחשבתו של ר"י קרא. אמנם יש להתייחס בזהירות לאינפורמאציה הבנויה על טקסט מתוקן, ואינני רוצה לבוא בסודו של אותו 'חוקר מקרא טיפוס', שלפי דבריו הקולעים של 'קויפמן, 'מתקן ועושה פסוקים במו ידיו... וחוזר ו'מוצא' בהם כל מה שהוא מכניס לתוכם'⁷. ובכל זאת, הרעיונות עצמם מצויים בספרות הפולמוס, וישנה אפשרות סבירה שהם מצויים גם בפיסקה קשה זו שפרופ' גרוסמן הביא לתשומת לבנו.

בתוך: הנ"ל, מחקרים ומקורות, א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 396-397; אליהו חיים מגיינאצאנו, מחקרים ומקורות, שם, עמ' 448.
7 מכבשונה של היצירה המקראית, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 253.

ציון רבעון לחקר תולדות ישראל - נב, א * תשמ"ז

העורכים: שמואל אטינגר, חיים ביינארט, מנחם שטרן
מוזכיר המערכת: יחזקאל חובב
מרכז מדור ספרים: שמואל פייגה
יוצא לאור בסיוע משרד החינוך והתרבות, האוניברסיטה העברית - המכון למדעי היהדות וקרן
עמס

ה ת ו כ ו

- 1 ישעיהו גפני: לחקר הכרונולוגיה התלמודית באיגרת רב שרירא גאון
25 יוסף הקר: שליחו של לואי הארבעה-עשר בלבאנט ותרבותם של יהודי האימפריה
העות'מאנית בדיווח משנת 1675
45 יוסי כץ: גיסיון ההתיישבות בכפר אוריה ערב מלחמת העולם הראשונה
57 דניאל קארפי: השלטונות האיטלקיים ויהודי תוניסיה בימי מלחמת העולם השנייה
(יוני 1940 - מאי 1943)

ת ג ו ב ו ת

- 107 דוד רוקח: על רבי יהודה בר אילעאי ויחסו אל רומי
111 ישראל בן-שלום: על יחסו של ר' יהודה בר אילעאי לרומי - תגובה
114 דוד ברגר: להבהרת פסקה קשה בפירושו של ר' יוסף קרא לישעיהו (הערה
למאמרו של אברהם גרוסמן)

ס פ ר י ם ו ד ב ר י ב י ק ו ר ת

- 117 ישראל ברטל: משיחיות והיסטוריוגרפיה
131 סקירה מאת נתנאל לורד
136 מספרות המחקה
139 ספרים שנתקבלו במערכת

I סיכומים באנגלית

החוברת נמסרה לדפוס ביום י"ט בטבת תשמ"ז (20.1.1987)

מאמרים יש לשלוח למערכת כשהם מודפסים במכונת כתיבה ברוח כפול ובשני העתקים, ומתקנים
על פי הנחיות להכנת כתבי יד והתקנתם לדפוס, ציון, מ (תשל"ה), עמ' 83-94.

כתובת המערכת: ת.ד. 4179, ירושלים, 91041

ISSN 0044-4758 * © כל הזכויות שמורות

סדר צילום: מרכז זלמן שזר * הדפסה: דפוס 'גרף-חן' בע"מ, ירושלים